

Порівняльний аспект університетської історії Європи

(Рец. на кн.: Андреев А. Ю. Российские университеты XVIII – первой половины XIX века в контексте университетской истории Европы. – М.: Знак, 2009. – 640 с.)

Посохов С. І.

Складно віднайти більш привабливу для університетської людини інституцію, ніж самі університети. Той, хто так або інакше причетний до них, не може не відчути певну магію, яка іде від університетів. Чи то сама модель університету, яка дивним чином поєднує на перший погляд протилежні принципи та підходи, чи культ свободи, який виявляється у кожному кроці, чи, можливо, та багатолітня історія, яка зберігається у пам'яті університетських людей і передається від учителя до учня, а може й усе разом, викликає зачарування.

Але реалії останнього часу суттєво підірвали усталені уявлення про університет. На тлі численних псевдоуніверситетів легко розгубитися, міркуючи про університет як соціальний феномен. Дехто, акцентуючи увагу на еволюції університету, на ознаках так званого «масового» університету, схильний казати про кризу університету як такого. Втім, на нашу думку, краще придивитися до історії університетів і віднайти те, що не підвладно часу, щоби зберігати справжні університетські традиції і відчувати зв'язок поколінь університаріїв.

Однак довгий час такі пошуки відбувалися в межах історії конкретного («свого») університету, потім намагалися досягнути роль університетів певної країни, і лише останніми роками спостерігаються спроби показати еволюцію університету на широкому хронологічному та просторовому фоні. Серед таких праць подією світової історіографії стало видання «A History of the University in Europe» (три томи вийшли друком у 1992–2004 рр., четвертий том готується до друку), яке охоплює історію європейських університетів від середньовіччя до сьогодення (на жаль, університетам Східної Європи тут приділено небагато уваги). В українській історіографії спробою охарактеризувати світову історію університету стала книга В. С. Савчука та М. В. Полякова «Класичний університет» (два видання: 2004 та 2007 рр.)^{*}.

У даному випадку ми хочемо зупинити увагу на монографії доктора історичних наук, професора Московського державного університету ім. М. В. Ломоносова Андрія Юрійовича Андреева «Российские университеты © Посохов С. І.

^{*} Див. мою рецензію у «Віснику Харківського університету» (Серія «історія») 2009 р. (Вип. 41).

XVIII – первой половины XIX века в контексте университетской истории Европы» (М.: Знак, 2009). Це перша у російській історіографії книга, де історія російських університетів показана у загальноєвропейському контексті. Автор чимало часу працював у бібліотеках та архівах Німеччини, інших європейських країн, досконало вивчав історію російських університетів (він є автором кількох монографій: «Московский университет в общественной и культурной жизни России начала XIX века» (М., 2000), «Русские студенты в немецких университетах XVIII – первой половины XIX века» (М., 2005) та ін. Не дивно, що у даному випадку ми маємо ґрунтовну працю, де на значному фактичному матеріалі здійснено компаративістське дослідження.

Особливістю пострадянського історіографічного етапу стали пошук відмінностей російських університетів та прагнення їх пояснити. Почав використовуватися й термін «російський тип університету» чи «російська університетська модель». Особливостями цього типу називають значну роль держави як при заснуванні університетів, так і функціонуванні, характерну фундаментальність загальнонаукової підготовки, більшу «диференціацію наукових дисциплін», «організаційне оформлення» системи освіти, більше «суспільне та державне значення» тощо. При цьому інколи йдеться про «безсумнівні достоїнства російських університетів», про те, що «Росія за сто років пододала відстань, на яку університетам Західної Європи було потрібно 5-7 століть», що «росіяни створили максимально ефективну університетську систему, яка мала прекрасну керованість й, що не менш важливо, дешево», з огляду на економічну бідність Росії (Колесников В. И., Круглов Ю. Г., Олесеюк Е. В. Формирование системы управления университетами в России // Педагогика. – 2003. – № 2. – С. 53). Робиться висновок, що в Росії склалася власна університетська система з своїми особливостями (Аврус А. И. История российских университетов: Очерки. – М., 2001. – С. 102), що «класичний тип російського університету», який виник у 1830-ті – 40-і роки, проіснував з тими чи іншими змінами до теперішнього часу (Очерки русской культуры XIX века. Т. 3: Культурный потенциал общества – М., 2001. – С. 163). Однак ці висновки виглядають скоріше деклараціями, не підкріплюються відповідною аргументацією, часто «зависають у повітрі», бо у цьому випадку треба не лише зафіксувати характерні риси російських університетів, а й зіставити їх з особливостями університетів інших країн, простежити шлях становлення «національної моделі».

Таку спробу А. Ю. Андреев здійснив вже у статті, яка, до речі, вийшла друком у Харкові (Андреев А. Ю. „Національна модель” університетської освіти: проблеми виникнення та розвитку в Західній Європі та Російській імперії // Схід / Захід: Іст.-культурол. зб. – Х.; К., 2005. – Вип. 7), де він хоча й зазначив, що «ідея університету» брала гору над відмінностями цивілізацій та культур, звернув також увагу і на те, що у XIX ст. університет розглядали й у зворотному плані – як

націотворчий феномен, що університети перетворилися на національні символи, і кожна нація прагнула побачити у власних університетах плід «національного розвитку» вищої освіти, втілення національного духу. При цьому він підкреслив, що поняття «національна модель» університету охоплює не лише внутрішні та зовнішні риси того чи іншого університетського устрою і принципи його функціонування, а й механізми, що уможливають його поширення та взаємодію університетів з іншими інститутами в освітній сфері. У цій статті він наголосив, що вивчаючи цю модель, велику увагу належить приділити питанню про те, як взаємодіє або конкурує запозичена модель з вже установленими освітніми традиціями, релігійними, політичними інститутами певної країни тощо, доки нарешті не здобуде статусу національного (чи інтернаціонального) стандарту (с. 75-77).

Рецензована монографія стала продовженням цих досліджень. Для цього був обраний один із визначальних періодів еволюції університету – перехід від докласичного (середньовічного) до класичного (гумбольдтівського). Як зазначає сам автор: «За період XVIII – первой половины XIX в. понятие европейского университета пережило качественную трансформацию, причем менялись именно внутренняя организация университета, идейное обоснование, задачи и смысл образовательного процесса» (с. 9). Хоча реально автор розглядає історію університетів за більш широкий проміжок часу: від XIV–XV ст. до середини XIX ст. Важливо зазначити, що при цьому А. Ю. Андрєєв не тільки характеризує етапи становлення та розвитку університетів у Центральній та Східній Європі, але й намагається показати ідейну боротьбу, зіткнення різних уявлень про університет та його завдання. Історія університетів постає як частина інтелектуальної історії.

У монографії міститься чимало цікавих спостережень, висновків, порівнянь. Після прочитання книги немає сумнівів, що історія університетів (у своєму «до класичному» варіанті) в Україні починається з Київської академії. Стає зрозуміло, що таке «Гумбольдтівський міф», адже становлення «класичного» університету відбувалося протягом значного проміжку часу: «базовые идеи «классического» университета вызревали внутри «доклассического» и могли в нем существовать латентно, не требуя на первых порах внешних проявлений в виде изменения организации университета» (втім, автор жодним чином не заперечує роль самого Вільгельма фон Гумбольдта та досвіду Берлінського університету, навпаки, акцентує увагу на «класичному» «гумбольдтівському» університеті). Аргументовано є позиція автора про роль «Академічного університету» у Петербурзі як такого, що не мав повноцінного статусу, а також Статуту 1835 р. та університетської політики графа С. С. Уварова, спрямованої на утвердження ідеалу «класичного» університету.

Звичайно, із деякими твердженнями можна не погодитися, вважати їх спірними. Так, на нашу думку, переорієнтація на професійну підготовку

духівництва в Київській академії відбулася пізніше, ніж це зазначає автор (с. 592). Вочевидь створені у Російській імперії перші університети можна зарахувати до варіанту «модернізованих», а подальша їх історія являє собою продовження еволюції цього «варіанту». Тобто, виникає питання наскільки той чи інший «тип» (чи «варіант») «модернізованого» був близьким до «класичного» університету і який з цього порівняння зробити висновок. Для А. Ю. Андрєєва такою «класикою» є німецькі університети з початку XIX ст. Відповідно, відхилення від цього зразка все ще виглядає як некраший шлях розвитку. Але наскільки німецький університет з цього часу сам став «національною моделлю»? Бо само по собі «відхилення» однієї національної моделі від іншої є звичайною справою. Оскільки ж ми визнаємо існування тієї чи іншої національної моделі, то ми маємо погодитися, що вона несе в собі свій елемент «розумності» («класичності» відносно оточуючої соціальної дійсності). Тобто, на наш погляд, було б краще віднести «модернізований» університет до етапу «класичного», визначаючи їх регіональні типи.

Але ці міркування ані скільки не применшують значення книги. Нарешті ми маємо ґрунтовне дослідження, де представлено довгоочікуване порівняння університетської історії Європи та історії російських університетів. Вітаємо автора і всіх читачів цієї книги!

Современный взгляд на Афинскую демократию

(Рец. на кн.: Монева С. Атинската демократия.
Практика и институции. – Велико Търново: Университетско
изд-во «Св. св. Кирил и Методий», 2009. – 347 с.)

Ручинская О. А.

Монография болгарской исследовательницы д-ра Стелы Моновой представляет собой довольно удачную попытку подвергнуть всестороннему рассмотрению систему афинского демократического устройства в период V–IV вв. до н. э. Следует отметить, что на постсоветском пространстве эта работа относится к числу немногих фундаментальных трудов по истории Афин классического периода*.

© Ручинская О. А.

* Ср.: Суриков И. Е. Из истории греческой аристократии позднеархаической и раннеклассической эпох. Род Алкмеонидов в политической жизни Афин VII–